

Проф. др ЉУБОМИРКА КРКЉУШ
Матица српска
Матице српске 1, Нови Сад, Србија
Е-адреса: ljkrkljus@sbb.rs

О ПОДЕЛАМА СРПСКОГ НАРОДА: НЕКАД И САД

САЖЕТАК: У раду се указује на употребу имена „пречани” као ознаке за Србе у некадашњој Аустрији, Јужној Угарској, данашњој Војводини и тумачење државноправног карактера Војводства Србије и Тамишког Баната као круновине, који се у последње време врло често јављају у радовима појединих историчара, расправља о њиховој оправданости и научној утемељености. Наводе се бројни примери савремене употребе имена „пречани”, износи се његово порекло, време, територија и околности када се јавило и закључује да његово коришћење није ни логично ни оправдано. Анализом релевантних аустријских правних аката, полазећи од царског Патента којим је Војводство Србија и Тамишки Банат основано новембра 1849. године, доказује се да је Војводство Србија и Тамишки Банат било управна област, те није имало ни статус круновине ни аутономију. И једно и друго продубљује покрајинске разлике аргументима који немају научну основу и оправданост и доприносе поделама српског народа.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Пречани, Војводство Србија и Тамишки Банат, аутономија, круновина

Крајем XVII и у првој половини XVIII века српски народ био је расут на великом простору трију великих и моћних држава, са различитим уређењима, где су и Срби имали различит правни положај. У Аустрији је број Срба знатно повећан, а њихов положај и измењен после Велике сеобе 1690. године. О броју учесника Велике сеобе, као ни мањих које су уследиле, не постоје потпуно прецизни подаци, па ни у историографији не постоји сагласност у процени тога броја. Колико год да је учесника у Сеоби било, за тадашње време тај број био је врло велик.¹ Много је српског живља напустило своја станишта и преселило се у другу државу, другачијих друштвених односа и државне

---

¹ Искрпнији преглед ових ставова и података: Љубомирка Кркљуш, „О правном положају српског народа у Јужној Угарској – стварност, жеље и контроверзе”, *Зборник Матице српске за историју* 98 (2018), 37–39; Глигор Станојевић, *Србија у време бечкој рата*

структуре, другачије вере. Сеоба је знатно утицала и на судбину српског народа у старој постојбини, али и у областима у које су се доселили.

И поред тога, записао је Гига Гершић у свом спису објављеном поводом педесетогодишњице Српског народног покрета 1848. године, „да је део народа српског, који живи под круном Св. Стевана, још при великој завршној сеоби под патријархом Чарнојевићем донео собом у нову постојбину јасну свест о својој националној индивидуалности, која се у њему ни у време најтежега робовања под Турцима није сасвим гасила”, да је то народ са очуваним традицијама и успоменама знатне прошлости, у којем није изумрла него још живи свест о свом националном бићу. „Политички израз те вазда будне националне свести била је мисао Војводине”.²

Тај његов став потврдила је и савремена историографија. Дејан Медаковић закључио је да је код Срба који су у XVIII веку живели у границама трију великих држава: Османског и Хабзбуршког царства и Млетачке републике постојало снажно осећање националне припадности, а важан кохезиони фактор представљала је Пећка патријаршија, која је до укидања 1766. године обухватала својом организацијом целокупни српски етнички простор. У време турске власти, српска црква била је једина институција изгубљене српске државе, одржавала свест о српској државности, која је и поред свих њених мена, сачувала и своју изворну снагу.³

„Три су главне компоненте које су већ у XVIII веку повеле српски народ у правцу изградње модерне националне свести”, записао је Ч. Попов. „Језик је и код њега остао на првом месту, али су га друга два фактора снажно допуњавала, а понекад и надмашивала. Та два фактора су историјска традиција и Православна црква.

Одржавању и одбрани те историјске традиције вековима је највећи допринос давала Српска православна црква, као истинска народна установа која је окупљала око себе масе поробљених верника и подсећала их на државотворну идеју српског народа. У дугим вековима одсуства праве државе, њена свеобухватна организација оличена у Пећкој патријаршији, а касније у Карловачкој митрополији одиграла је успешно улогу њене супституције која брижљиво бди над државотворном свешћу свог народа”.⁴

* * *

Српски народ био је најбројнији јужнословенски народ у склопу Хабзбуршке царевине, свестан своје народности и чврсто уједињен у том осећању без обзира на расутост на пространим територијама Царевине. То је већ у првој половини XIX века довело до покушаја његове поделе и цепања, не

1683–1699, Београд 1976, 23. Станојевић под Србијом подразумева територију тзв. уже СР Србије из времена када је писао своју студију.

² Гига Гершић, *После педесет година (Успомене и рефлексије о српском покрету 1848)*, Напредак, Београд 1912, 9–10, 17–18.

³ Дејан Медаковић, „Историја државности код Срба у XVI, XVII и XVIII веку”, у: Милан Благојевић, Дејан Медаковић, *Историја српске државности*, Нови Сад 2000, VII: 319–359.

⁴ Чедомир Попов, *Велика Србија, стварност и мит*, Сремски Карловци – Нови Сад 2007, 26–27.

само на верском, него и народносном плану, ради спречавања изградње јединственог националног идентитета, од стране државних и црквених власти, али и одређених културних кругова, организација и појединаца. Већ од времена када су устанци против османске владавине уродили плодом тридесетих година – стицањем унутрашње самоуправе, Србија је постала привлачно средиште окупљања, не само за српски народ, него и друге Јужне Словене.

Илирски покрет међу српским књижевницима није био шире прихваћен. Међу Србима у Јужној Угарској имао је само неколико присталица, али и много противника. У вези са илирским покретом било је отворено питање народног имена и о њему се много писало. Сагласни са слогом, братским односима и жељом за што тешњом сарадњом јужнословенских народа, Срби нису одобравали ни само илирско име као заједничко, сматрајући да је сувишно, пошто се назив Јужних Словена или Југословена потпуно поклапао са идејом слоге међу једноплеменицима, која је била истицана као основа илирског покрета, ни са историјским објашњењима која су зачетници покрета пружали. Поред тога, још од саме појаве илирског покрета питали су се који су његови стварни и коначни циљеви.

На најснажније оспоравање и одбијање наишао је илирски покрет у ставовима Теодора Павловића и његовог *Сербској народној листи*. У листу је поведена права борба против илиризма у којој су учествовали књижевници, историчари и новинари.⁵ Међу њима је био и Павловићев пријатељ и сарадник, Павле Арс. Поповић⁶, родом из Башаида, угледни правник, књижевни критичар, новинар, члан Друштва српске словесности, а касније и високи чиновник у Кнежевини Србији.

Срби могу и треба да се зову само Срби, како су се одувек и звали. Сада присталице илирства покушавају да Србима наметну име Илира. Истакао је и један важан момент – име „Срби” присталице илирства признају само Србима у Кнежевини Србији, а Србе у Аустрији називају географским именима, као да су Бачвани, Банаћани и Подунавци различити народи. Такозвана Велика Илирија којој би наводно припадале Хрватска, Славонија, Далмација, Истра, Крањска, Штајерска, Бачка, Банат и Подунавље, Србија, Босна, Херцеговина, Црна Гора и Бугарска не постоји, нити је икада постојала.

Поповић је у ставовима вођа илирског покрета наслутио и злу намеру: Илирско значи, по њему: „далматинско, хрватско, славонско, дубровачко, подунавско, бачко, банатско, сербско, босанско, херцеговачко, црногорско”. Српско је име обрисано из свих других предела где Срби живе изузев једине Србије, а на његово место стављено „илирско”. Онај ко иначе не зна, и ко прихвати илирство, држаће да Срба, српског имена, језика и свега српског заиста нигде ни нема осим у Србији, а све ово није српско, него нешто друго, различито од српског и различито међу собом.⁷

⁵ Марко Малетин, „Теодор Павловић III Драгољуб”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књига IX, св. 3 (1936), 291; Василије Ђ. Крестић, *Срби у Угарској 1790–1918*, Нови Сад 2013, 51, 53.

⁶ Љубомирка Кркљуш, *Павле Арс. Поповић (1812–1849): Сјеријин критичар, њавник, новинар*, Нови Сад 2022, 72.

⁷ Павле Арс. Поповић, „Шта смо ми, шта ћемо бити и како ћемо се звати?”, *Сербски народни лист*, бр. 24, 17. јуна, бр. 25, 24. јуна и бр. 26, 28. јуна 1839.

Према Поповићевој процени, прави узрок и циљ покрета била је намера да се у хрватски национални корпус који је био у процесу своје изградње и обликовања апсорбују и тако коначно однароде они делови српског живља католичке вере, малобројни и расути по пространој територији Хабзбуршке царевине, а којима су давани и други називи, регионалног карактера, што је у својим написима оштро осуђивао.

Оно што је он већ тада сагледао као суштину илиризма постајало је временом све јасније – то је био хрватски национални покрет, који је својим илирским концептом отворио врата и познијим великохрватским елементима тог покрета.

* * *

Свој став о народу и његовом актуелном стању изнео је у *Сербском народном листу* 1841. године и Георгије Ј. Петровић.⁸ Текстови које је објављивао били су разноврсни, али у духу основног циља који је Павловић имао на уму оснивајући свој лист – да шири знање и културу и развија национална и патриотска осећања.⁹

У једном сразмерно кратком чланку изнео је Петровић и своје погледе на народ. Има таквих народа, писао је, којима недостаје животност, сличних дрвету без корена, телу без духа, које је назвао „блато-народима”. Све оне који би желели да себи створе неки нови народ, или да свој народ умноже откидајући део од других народа, саветује да нађу један такав блато-народ, од којег се може направити шта се жели. „Жив народ кремен је љути, који, чим се окр’не, варницу сева. Мртав народ дубок је снег, који трпи не само да се гази, но и тако стопе газитеља љуби, да ји вечно у спомену држи, докле га траје. Жив народ је стрмена поледица, на којој ником није советно играти”.

Народ којем недостаје животност, снага, самосвест, способност да се суочи са опасношћу и да је сузбије личи на појединца који спава. „Спавајући народ је подобан страшној лавини, која на вр’у брега мртва лежи, а кад се с тога крене, неуздржимом силом у своју пропаст лети. Тако ће и спавајући народ сам у своју пропаст стрмоглавце грунути; и као што се поједине части лавине одлуме, када ова о предмет какав груне, тако ћеду се гдикојима онда тек очи отворити, кад се већ све окончач”.

Мада није изричито написао да се те опаске односе на српски народ, својим је метафорама Петровић ипак показао да мисли управо на српски народ – да му недостаје виталност, снага, способност да се супротстави и одоли претњама и притисцима, да није пробуђена његова свест и жеља да живи и

⁸ Георгије Ј. Петровић био је активни учесник у српском друштвеном и културном животу крајем тридесетих и почетком четрдесетих година XIX века. Током свог кратког живота (1817–1842) показао је врло широко занимање за разне области, а и добро познавање предмета о којима је писао. Гимназију је похађао у Карловцима и у Пешти, а правне науке студирао у Бечу. Од 1837. године, када је обновљен *Сербски народни лист* Теодора Павловића, Георгије Ј. Петровић постао је његов ревносни сарадник. Током 1842. године предавао је на београдском Лицеју.

⁹ Марко Малетин, „Теодор Павловић”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. IX, св. 3, (1936), 284; Василије Ђ. Крстић, *Историја српске штампе у Угарској 1791–1914*, Нови Сад 1980, 39.

развија се. У последњој реченици упоредио је тај, по њему успавани народ с Фаберовом говорећом машином – ако се по добро смишљеном плану, вешто удара по тој машини, она на питање: „Шта си ти?“ зауји једно за другим: „...Мађар – Илир – Немац – Славонац – Далматинац – Сремац – Шумадинац – Црногорац – Херцеговац – Ришћанин – Кршћанин – Буњевац – Бачванин – Банаћанин – Рац. Ко ће да буди оног, који сладко спава, и неће, да се буди?“.

Из тог поређења јасно је произлазио његов став – није одобравао коришћење регионалних назива за делове српског народа, што је тумачио као израз његовог нејединства, неразвијене свести о целовитости и хомогености народног бића и неспособности да се она очува, те би народ тако могао послужити као материјал за формирање или увећавање неких других народа.¹⁰

Као и Поповић, и Петровић је сматрао да су асимиловању у друге народе били подложни нарочито они припадници српског народа који су били католичке вере.

Да су претежно Срби католичке вере називани Илирима, посведочио је у једном свом спису и П. Ј. Шафарик, још 1833. године. У спису објављеном најпре у Прагу, а преведеном и објављеном исте, 1833. године у *Лейпцигу* *Майице српске* навео је: „Србљи римокатоличке цркве, који себе радије Илирима, Славонцима, Далматинцима, Дубровчанима и т. д. него Србљима зову, присвоили су себи писмена латинска, и књиге своје премда овде једним, а онде другим правописанијем, пишу, сви простим природнонародним језиком, у Славонији нешто мало другачије, а другачије опет у Далмацији, али само с малим и скоро непримјатителном у наречју разликом [говоре]“.¹¹

И Светозар Милетић је као једну од највећих несрећа за један народ сматрао његову „раскомаданост“. Та раскомаданост може бити двојака – прва да народ живи раздељен у више држава, а друга да у једној држави живи у јединицама с различитим управним и правосудним системима. Српски народ има ту несрећу да је раскомадан и у једном и у другом погледу. У првом, раскомадан је начетверо: „један је део независан у Црној Гори, други самосталан у Кнежевини Србији, трећи удружен у Босни и Херцеговини, четврти у Аустрији у слободи и цивилизацији, као што би Немци рекли, а ми не знамо како да му крстимо стање и расположење“. Друга врста раскомадања постоји у Аустрији, и ту српски народ живи у четири области.¹²

Изузетан значај у процесу стварања српске националне свести Милетић је приписао 1848. години: „Свест народна – то је морална снага наша, с тим јача, што је свест ова од новијег доба још друкчија постала, – ми смо од 1848. год. добили народно-политичну свест. [...]“

До близу г. 1848. знасмо се као Срби Бачвани, Банаћани, Сремци, диштрићани (дишкрећани), Шајкаши итд. али слабо је један за другог судбину у политичном обзиру распитивао и марио.

¹⁰ Георгије Ј. Петровић, „Мисли о народу“, *Србски народни лист*, бр. 46, 13. новембра 1841. Машину која говори, названу Еуфонија начинио је Јозеф Фабер и представио је публици у Бечу 1840. године.

¹¹ „Изводи О Славенском и Србском народу и језику, Преглед најновијег књижевства Илирски Славена“ (Од П. И. Шафарика), *Србски лејпциг*, година IX, честица 3, (1833), 4.

¹² Светозар Милетић, „Раскомадање народа уопште и српскога у Аустрији напосе“, *Сабрани списи I*, Београд 1999, 173. Чланак је објављен у београдским *Србским новинама* 22. јула 1850.

Година 1848. утврди нам за свагда свест, да и политично једно другом припадимо, – свест народно-политичну”.¹³

У поменутом спису, насталом поводом педесете годишњице 1848, закључио је Гига Гершић да поделе код српског народа нису уништиле свест о јединственем народном бићу. Крајем Великог бечког рата аустријски цар и угарски краљ Леополд I преговарао је са српским народом пре његове сеобе у аустријске земље, из чега су поникле „привилегије”, извесна права и повластице, што показује да аустријски двор није у српском народу видео једну „аморфну и инертну масу, која само инстинктивно тежи за ослобођењем од зулума, а после тога може бити једна проста ’етнолошка материја’ (*une pure matière ethnologique, ethnologische Stoff*), за храну и увећање некога туђинског политички националног организма, него да има пред собом народ с очуваним традицијама и успоменама знатне прошлости, у коме није умрла него још живи свест о своме националном бићу”.¹⁴

Срби који су живели у разним областима Хабзбуршке царевине и у Османском царству чинили су и поред тога једну, у националном погледу чврсто интегрисану заједницу. Још у првој половини XIX века јасно су уочили који су били мотиви и крајњи циљеви називања појединих делова српског народа регионалним именима. Свесни опасности употребе таквих имена одлучно су се томе супротстављали.

Називање делова расејаног српског народа регионалним, а не народним именом осудили су српски књижевници, новинари и јавни радници већ тада, што се показало нарочито јасно у њиховом односу према илирском покрету. У то време ниједна од области у којима је живео српски народ није имала државну самосталност нити сувереност. У Црној Гори је фактички изграђивана државна власт, али је само Кнежевина Србија имала формално признату унутрашњу самоуправу. Требало је, разним путевима и начинима, спречити снажење Србије и јачање њеног угледа и њеног утицаја, као средишње тачке могућег будућег уједињења српског народа, не само политичког, што ни тада, а ни дуго време после тога није имало реалне изгледе, него и националног, културног и језичког окупљања, развоја и очувања јединства српског народа, али и других јужнословенских народа.¹⁵

Трајни циљ аустријске политике био је да се свим снагама спречи сваки развитак једног од Аустрије независног културног и државног живота у јужном дунавском подручју.¹⁶

¹³ Светозар Милетић, „Наша свест – наш задатак”, *Сабрани списи I*, Београд 1999, 237–238. Текст је био објављен у два наставка у новосадском *Српском дневнику*, 8. и 12. јануара 1861.

¹⁴ Гига Гершић, *После њедесет година (Успомене и рефлексije о српском покрету i. 1848)*, 10. Тај су израз први о Словенима употребили Немци (Anatole Leroy-Beaulieu, “L’empire des tsars et les Russes: II. Les races et la nationalité – les Finnois, les Tatars, les Slaves”, *Revue des Deux Mondes*, Vol. 107, No. 2, 15. Septembre 1873, 270).

¹⁵ „Још од избијања српске револуције у Шумадији па до нестанка Хабзбуршке монархије, у Бечу се непрекидно тражила прилика ’да се дело принца Еугена заврши’”, тј. да се освоји Балкан (Славенко Терзић, „Аустроугарски мит о ’Великој Србији’ и његова модерна употреба”, *Велика Србија: Истине, заблуде, злоупошребе*, Београд 2003, 315).

¹⁶ Владимир Ћоровић, *Борба за независност Балкана*, Балкански институт, Београд 1937, 101.

* * *

Потврде слутњи првих опонената и критичара илирског покрета о његовим правим циљевима пружили су догађаји следећих деценија. У другој половини XIX века, после слома апсолутизма и почетка парламентарног живота, све хрватске политичке странке су, нашавши узор у националној политици Мађарске, своју политику почеле да темеље на хрватском државном и историјском праву и постојању институције хрватског „политичког” или „дипломатичког” народа. На основу тога права желели су да створе велику и етнички чисту хрватску државу. Полазећи од те институције, Србе је требало учинити Хрватима, требало их је асимилovati.

Разумљиво је да су такви погледи доводили до неспоразума, спорова и сукоба на свим пољима живота, не само политичком, него и публицистичком и научном. Тако је *Обзор*, лист Неодвисне народне странке у једној полемици с новосадском *Заставом*, гласилом Српске радикалне странке, тражио да Срби кажу шта су им Хрвати криви.¹⁷

Темељан и потпун одговор на то питање дао је Димитрије Руварац, тада парох земунски, најпре у наставцима које је објавило земунско *Ново време*, а касније допуњено и објављено 1895. године у посебној књизи под насловом *Ево, шта сте нам криви!*

У својој књизи, написаној дуже од пола столећа после чланака Павла Арс. Поповића и Георгија Ј. Петровића, Димитрије Руварац је потпуно потврдио њихове закључке и њихове слутње о правим циљевима илирског покрета и хрватских политичких кругова и њихових програма, на основу огромног броја разнородних списа „корених Хрвата” – хрватске штампе, издања Матице хрватске, Југославенске академије, Јеронимовог друштва, књига и студија хрватских научника. У њима се пориче и само постојање Срба у Хрватској, Славонији, Далмацији, Босни и Херцеговини, које су прогласили за чисто хрватске земље. Најпре илиризмом, а потом југославизмом покушавали су да Србе претворе у Хрвате. Најделотворније средство за остварење тог циља видели су у преобраћању православних Срба, у унијаћењу.¹⁸

Руварчева књига поздрављена је у српској средини. У два рецензијама (приказима), аутор потписан као С. Сремац одао је признање Руварцу што је отворено и аргументовано указао на све оно што су Срби увиђали, али су ћутали и одговорио „на сва подла и непоштена изазивања и нападања ’корених Хрвата’”.¹⁹

У редакцијском тексту *Ново време* је о Руварчевој књизи објавило њен језгровит резиме. „Аутентичним историјским подацима, које је пажљиво прикупио, прота је, по оцени *Новой времена*, ’скинуо копрену са зграде Великохрватства и средства, којима се оно служи у борби против нас, те нам

¹⁷ Василије Ђ. Крстић, „Актуелност дела Димитрија Руварца ’Ево, шта сте нам криви!’”, *Знаменићи Срби о Хрваџима*, Прометеј, Нови Сад 1999, 143.

¹⁸ Исто, 149–151.

¹⁹ Рецензије су објављене у *Српском прегледу*, бр. 3 од 15. марта 1895. и *Застави*, бр. 50 од 25. марта 1895. Аутор је вероватно био Стеван Сремац, мада се то не може с пуном поузданошћу утврдити (Василије Ђ. Крстић, „Актуелност дела Димитрија Руварца ’Ево, шта сте нам криви!’”, *Знаменићи Срби о Хрваџима*, Нови Сад 1999, 146).

се обзорашка и правашка тактика показује у свој нагости својој'. Руварчева књига 'је морални утук за поборнике великохрватске идеје'". *Ново време* завршило је текст следећим апелом: „Потеци брата Србине, потеци интелегенцију, ти која треба народ да предњачиш, ти која тврдиш, да си родољубна, ти коју народ гледа као у будног чувара свог националног индивидуализма. – Ти сад имаш реч!”²⁰

* * *

На основни циљ илирског покрета и његову суштину указао је Васа Чубриловић: „Приликом израде програма за остваривање културног и политичког уједињења хрватског народа и његове независности, људи из илирског покрета рачунали су с реалним могућностима свога народа и изграђивали изразито дефанзивну стратегију. Уверени су да он сам то не може постићи властитим снагама. Зато су му тражили ширу основу културне и политичке сарадње с њему склоним словенским народима у хабсбуршкој монархији и Европи, а пре свега, с њим, културно и етнички, измешаним српским народом”. С позивом на историјска права свог народа, укључивали су илирски идеолози у будућу посебну политичку јединицу у оквиру Хабзбуршке монархије поред тзв. историјских хрватских земаља и Српску Војводину. Тако су у хрватску политичку јединицу укључивали „све оне покрајине где хрватски народ живи, па ма колико измешан с другим народима и био у мањини”.²¹

О историјској мисији илирског покрета записао је Милорад Екмечић да је под тим идејама створена модерна хрватска национална идеологија. Илиризам је постао идеолошки темељ новог хрватског друштва које се стварало.²²

У савременој српској историографији хрватско-српским односима највише се бавио Василије Ђ. Крестић. У својим бројним радовима, заснованим на импресивној количини разноврсне грађе, пружио је најтемељнија и најсвестранија сазнања о односима двају народа, а његови закључци у потпуности су потврдили оправданост страховања српских писаца, јавних радника и политичара у XIX веку.²³ На великохрватске политичке циљеве илирског покрета – хрватског националног покрета, указао је Василије Ђ. Крестић и анализом бројних текстова Јована Дучића, насталих у последњим годинама његовог живота, када је био у току рат и распад Југославије, а српски народ претрпео тешко и масовно страдање.²⁴

²⁰ Исто, 147–148.

²¹ Vasa Čubrilović, „Osnovi nacionalnih preporoda Hrvata i Srba”, *Jugoslavenski istorijski časopis* 1–4 (1986), 45–46, 49–50.

²² Милорад Екмечић, *Сиварање Југославије 1790–1918*, I, Просвета, Београд 1989, 348, 424–426.

²³ Василије Ђ. Крестић, „Државно и историјско право Хрватске – основ сукоба са Србијом”, *Зборник Мајнице српске за историју* 51 (1995), 7–20; Исто, *Знаменисти Срби о Хрватима*, Нови Сад 1999; Исто, „Великохрватске идеје”, *Велика Србија: Истине, заблуде, злоупотребе*, Београд 2003, 243–258; Исто, *Хрватске ирејензије на Војводину и Босну и Херцеговину од 1848. године до данас*, ИП Београд, Зрењанин 2012; Исто, *Великохрватске ирејензије на Војводину, Босну и Херцеговину*, САНУ, Београд 2017.

²⁴ Василије Ђ. Крестић, „Јован Дучић о Хрватима, 'југославизму' и Југославији”, *Из историје Срба и српско-хрватских односа*, Београд 1994, 205–297; Исто, „Забележбе о

Остварење следећих етапа у оном процесу, који је започео илирским покретом – обликовања југословенске идеје, оваплоћене у југословенској држави, њен настанак, трајање и престанак потврдили су на трагичан начин да су Поповићеве слутње биле основане.

* * *

Данас је уочљива појава све чешћег коришћења назива *Хрвајски Срби*, *Босански Срби*, *Црногорски Срби*. Јасни су мотиви и намере њихових аутора и корисника, онда када долазе, по правилу, из редова политичких структура и јавности бивших југословенских република, држава у којима живе и припадници српског народа – Срби у Хрватској, Срби у Босни и Херцеговини, Срби у Црној Гори.

Теже је објашњива употреба имена Пречани (понекад и без оног његовог дела који би казивао да се ради о Србима, српском народу), која се у последње време често јавља и када се њим означавају припадници једног народа, српског, у истој држави, Републици Србији, и од стране припадника тог истог народа.²⁵ И у етимолошком погледу термин Пречани особен је по томе што се не изводи и не везује за име одређене географске или државне регије, као што је случај с бившим југословенским републикама, него за неку неодређену област која се налази преко, мада се не види у односу на кога и одакле посматрано.

А односи се на Србе у данашњој Војводини, некада Аустрији, односно Јужној Угарској. Упадљива учесталост употребе наведеног назива подстакла је вероватно и творце *Правописа српског језика* да га унесу у *Правопис*.²⁶ Већ и само то правописно правило, којим је термин Пречани стављен међу колоквијална, чак и погрдна имена и упоређен нпр. с именом *Босанчерос*, *Монџенеџрињан*, *Јанез*, *Рац*, оправдано изазива чуђење због његовог доследног коришћења у научним радовима неких историчара из Војводине.

С обзиром на његово нејасно значење и чињеницу да га *Правопис* убраја у колоквијална, а често и погрдна имена, нарочиту недоумицу изазива чињеница да се име Пречани и Пречански Срби није појавило и не употребљава тамо где га је *Правопис* сврстао, у обичном говору у Војводини, што не би ни имало никаквог смисла кад би га користили становници исте области, него се среће у радовима неких историчара, бројним и волуминозним, врло доследно, готово без изузетка када се ради о Србима из некадашње Аустрије, из Јужне Угарске, а данашње Војводине, а користе га историчари из Војводине, за Србе из Војводине, а не неке „из прека”, што ни тада не би било логично и оправдано.²⁷

великохрватским тежњама”, *Из историје Срба и српско-хрвајских односа*, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1994, 282.

²⁵ Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији од 1626. до 1918.*, 1, Прометеј и Радио-телевизија Војводине, Нови Сад 2016, 379.

²⁶ *Правопис* допушта и писање овог имена великим словом. „Тако [великим словом] се пишу и колоквијална имена (понекад и погрдна) као *Пречанин*, *Ера*, *Геџа*, *Лала*, *Рац*, *Босанчерос(и)*, *Монџенеџрињани*, *Јанез(и)*, (*Правопис српског језика*, Нови Сад 2015, т. 48в, нап. 59); [...] „у зн. *војвођански Срби* пише се вел. словом: *Србијанци* и *Пречани*”, *Правопис*, 425; Ivan Klajn, *Rečnik jezičkih nedoumica*, Ћигоја штампа, Београд 1997, 140.

²⁷ Пошто су радови у којима је за Србе у Јужној Угарској коришћен тај термин врло бројни и навођење свих њихових наслова заузело би сувише простора, навешћемо само неке:

Карактеристичан случај овакве употребе имена Пречани за Србе у Јужној Угарској налази се у једном раду у којем је највише речи било о Мајској скупштини 1848. и о проглашењу Српске Војводине. На самом почетку помињу се покушаји српског народа да се ослободи туђинске власти, у разним областима где је живео, па се наводи да су се *црногорски Срби* у време Петра I заклели на борбу против турског завојевача, *србијански Срби* под Карађорђеом борили за независну државу, а *пречански Срби* захтевали Српску Војводину и признање права гарантованих привилегијама.²⁸

Дакле, назив Пречани не користи се тамо где се у своје време појавио, у Кнежевини Србији, као резултат одређених друштвених и политичких прилика – у току процеса изградње државе и њеног апарата, промена династија и власти и политичких немира и сукоба који су уследили, нити у радовима који се односе на то време и на ту појаву. Користе се у радовима о историји Срба у Хабзбуршкој монархији, Јужној Угарској, данашњој Војводини, у радовима историчара из те исте Војводине.

* * *

Данас се масовна, доследна, и чак наглашена употреба имена Пречани за Србе из Аустрије, прецизније из Јужне Угарске, односно данашње Војводине у бројним радовима историчара у АП Војводини тешко може објаснити и самим географским чињеницама, а још мање оправдати неким научним разлозима и методима. Име Пречани измештено је из времена и са простора где се јавило, поред сличних, али несумњиво пејоративних имена, те се чини да је корисно, па и неопходно подсетити на време, територију и услове – када се, где, из којих разлога и с каквим значењем почело у Кнежевини Србији много говорити о Србима из Аустрије, онима „из прека”, често и врло непољно.

Био је то значајан, у много чему буран и прекретан период историје српског народа и његове државе, рођене у народним устанцима, а која се од почетка тридесетих година XIX века налазила у процесу изградње и конституисања државног система – свих оних установа које држава мора да има, од самог темеља, и то, за тако велики и сложен задатак, у крајње неповољним друштвеним и културним приликама, после векова живота под османлијском владавином, оружаних устанака, у сложеним околностима тадашњих односа међу великим силама и њихових интереса.

Дејан Микавица, „Конзервативна политика пречанских Срба”, *Култура јолиса*, бр. 2–3, Нови Сад 2005, 7–14; Исти, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији 1690–1920*, Нови Сад 2005; Исти, *Историја идеје о држави и аутономији пречанских Срба*, Нови Сад 2005; Исти, „Војводина у полувековном сећању и памћењу пречанских Срба”, *Лейпциг Мајице српске*, год. 190, књ. 93, св. 6 (2014); Дејан Микавица, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији од 1626. до 1918.*, 1, Нови Сад 2016, 363, 379–380, 424, 426, 434, 436, 438–439, 441, 446; Дејан Микавица, „Српска државност у Хабзбуршкој монархији 1861–1914”, *Српске студије* 8 (2017), 55–70; Исти, *Пречански Срби у Великом рату 1914–1918*, Нови Сад 2018. (у коауторству са Гораном Васином и Ненадом Нинковићем); Goran Vasin, „Prečanski Srbi u Velikom ratu”, *Tragovi* 1 (2019), 52–77.

²⁸ Дејан Микавица, „Војводина у полувековном сећању и памћењу пречанских Срба”, *Лейпциг Мајице српске*, год. 190, књ. 93, св. 6 (2014), 810.

Одмах по издавању хатишерифа којима је Србија добила статус вазалне кнежевине са самосталном унутрашњом управом, кнез Милош Обреновић почео је да изграђује државни апарат, процес који је био нарочито убрзан после Сретењске скупштине и доношења првог устава.

У Србији је тада било мало образованих људи, способних да постану делови државног апарата који је стваран и да суделују у раду нових државних органа, нарочито управе и судства. Зато је било природно и оправдано што је помоћ потражена од сународника из Аустрије. Везе између припадника српског народа с обеју страна река нису никада биле прекидане, што се показало већ у време почетка устанака, када су Срби из Аустрије свесрдно пружали помоћ устаницима.

Кнежев лекар Бартоломео Куниберт записао је у својим сећањима: „Након кратког времена по обнародовању хатишерифа, читав облак од Срба из Угарске навали на Србију, тражећи звања, уверени да ће им због надмоћности, коју држаху да имају над домороцима, једино бити тешко да у томе начине избор”.²⁹

Један од првих Срба из Аустрије који је прешао у Србију у јуну 1830. године био је Стефан Радичевић. Ступио је у службу код кнеза Милоша као његов секретар. Одмах после Сретењске скупштине именован је за члана Државног совјета и његовог главног секретара. У Србији је Радичевић начинио врло успешну каријеру, напредовао је и после Милошеве абдикације, за време владавине кнеза Михаила постао је министар просвете, а у том звању и први председник Друштва српске словесности. Учествовао је и у раду на законодавству и изради уставних нацрта. Променио је читав низ разних високих звања и по речима М. Гавриловића „уживао је у Србији велико поштовање и као човек и као чиновник”.³⁰

Нема сумње да је велики број Срба из Аустрије прешао у Србију да би начинио чиновничку каријеру, за шта су у Аустрији могућности биле ништавне, али није оправдано уопштавати закључке о томе, што се могло запазити већ и у Кунибертовој опаски. Велики број одлазио је из родољубивих разлога, да помогне свом тамошњем народу, „оностраним Србима” тако што ће дати свој допринос у огромном послу изградње државе и њеног апарата.

Међу Србима из Аустрије није било мало оних који су имали само основне школе, али је већ и сама писменост представљала довољну квалификацију за неке чиновничке послове, имајући у виду тадашње стање образовања у Србији. Није био мали број ни високо образованих, који су заузимали и високе положаје у управи и судству, а мора се нагласити и да је међу првим члановима Друштва српске словесности по његовом оснивању највећи број

²⁹ Бартоломео Куниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића*, 1, Просвета, Београд 1988, 274.

³⁰ О времену и месту рођења С. Радичевића нема података, а Мил. Ђ. Милићевић помиње да је био стриц Бранка Радичевића. Имао је око 30 година када је прешао у Србију, почео своју чиновничку каријеру као секретар кнеза Милоша, напредовао брзо и успешно. Био је државни саветник, члан суда и министар. За време владавине кнеза Михаила био је један од најугађенијих људи у Србији. Вид.: Мих. Гавриловић, *Милош Обреновић II*, Нова штампарија „Давидовић”, Београд 1909, 453; Љубомирка Кркљуш, „Стефан Радичевић, скица за портрет једног писца српских закона и устава”, *Зборник Мајшце српске за историју* 49 (1994), 137–147.

било Срба из Аустрије. Мада су највише положаје у држави, који су имали политички карактер, заузиле старешине из устанака, угледни људи потекли из народа и заслужни за успех устанака и постизање њихових циљева, много је и Срба из Аустрије доспевало на највише положаје у држави.

Нарочито велики број Срба из Угарске дошао је у Србију после Милошеве абдикације и свргавања кнеза Михаила, за време уставобранитеља, од 1842. до 1858. године. Основно обележје уставобранитељске владе било је изградња установа, управног и судског апарата и, као неопходног услова за то – школства. Колико је учешће Срба из Аустрије у том процесу било нужно показују подаци о образовању председника судова 1844. године када је донесен Српски грађански законик, чији је нацрт израдио Јован Хаџић, Србин из Аустрије. Те године „овако стоји с председницима судова: тројица су неписмени, десеторица писмени толико да се могу потписати; тројица су учили још нешто осим основне школе; само један је правник”. Још је горе стање писмености било међу члановима суда.³¹

Слободан Јовановић је оправдано закључио да цветно доба аустријских Срба који су прелазили у Србију и тамо правили махом чиновничку каријеру пада за време владе кнеза Александра Карађорђевића, под уставобранитељским режимом. Никада их није било више у администрацији и судовима и никада нису заузиле важније положаје. Њиховој делатности у Србији и односу према њима Слободан Јовановић је посветио највише пажње у својим радовима.³²

Оно што одликује уставобранитељски режим било је организовање судског и административног апарата, што је подразумевало бројно чиновништво. Чиновници су имали привилегован положај и добили велика овлашћења, укључујући чак и право да сами изричу телесне казне. Отпор у народу, незадовољство и одбојност према чиновницима били су природна реакција на огромне промене које је у његов дотадашњи живот унео настанак бирократије.

На почетку изградње државне власти Срби из Аустрије могли су се готово у потпуности идентификовати с чиновничким апаратом који је настајао. Чињеница да су чиновници највећим делом долазили „из прека” само је увећавало незадовољство народа. Народ који је, пише Јовановић, већ и оне из друге нахије сматрао за „јабанце” (туђине), желео је чиновнике из свога краја, земљаке, пријатеље и сроднике, и није лако прихватио странце, људе других обичаја, другог понашања, чак и другачијег одела, а који су на народ и гледали с висине, као необразован и некултуран.³³

Разлоге незадовољства и појавом и деловањем Срба из Аустрије, који су погрдно називани „немачкарима” Слободан Јовановић је видео у томе што нису познавали довољно народ, били су више канцеларијски него политички људи, и ако нису имали способности за велике послове, имали су их за мале.

³¹ Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада (1838–1858)*, Београд 1925, 14.

³² Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада (1838–1858)*, Београд 1925; „Немачкари”, *Из историје и књижевности I*, Сабрана дела Слободана Јовановића 11, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик и Српска књижевна задруга, Београд 1991, 513–515.

³³ Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада (1838–1848)*, 38–39.

Сарађивали су са великодостојницима и деловали у њиховој сенци, што је код народа често изазивало подозрење. Разликовали су се од домаћег становништва, не само од народа, него и од припадника старешинског слоја. Народу, који су сматрали за прост и непросвећен свет били су туђи и њихови манири и опхођење, а од старешинског слоја разликовали су се и у политичким погледима, у првом реду у поимању слободе.

Поред културолошких, цивилизацијских разлика, навео је Јовановић да су се Срби из Аустрије од уставобранитеља разликовали и по својим политичким погледима и да је и то био разлог незадовољства. „Немачкари” су, пише, били присталице просвећеног апсолутизма и били поборници правде и законитости, али не и политичких слобода, те им признаје да су у неку руку били у Србији претече правне државе. Пораз „немачкара” у Србији, нагласио је Јовановић на крају, уследио је због неразумевања Србије и њеног народа и неразумевања великих политичких проблема уопште и завршио неповољном оценом: „Српском сељаку, због његове оскудице средњоевропске културе, одрицали су готово све, – и када су из средине народа стали избијати политички покрети, немачкари су пред њима затварали очи, заваривајући себе све до последњег часа да код тако некултурног народа не може бити политичких проблема, него се све своди на питање добре администрације”.³⁴

У Јовановићевим оценама делатности аустријских Срба у чланку „Немачкари” има противречности у односу на раније објављени његов рад о уставобранитељима и њиховој влади, где је нагласио да је уставобранитељски режим био у пуном смислу нов режим, што је подразумевало нужност многих промена. Међутим, његови најважнији представници, ни Тома Вучић Перишић, вођа буне против кнеза Михаила, ни кнез Александар којег су уставобранитељи извикали, нису били никакви реформатори. „Кад су, дакле, људи из народа успели да обору Милоша, они су се обратили на учене људе „из прека”, да им они кажу како државну управу треба удесити, па да се деспотизам као Милошев никад не поврати”.

Реформаторских идеја имали су Срби из Аустрије: „Због тога што су имали реформаторске идеје у једно време када су оне биле преко потребне, ти су људи добили пресудан утицај на наш политички развитак”. Сам Јовановић констатује да у Србији виша настава није постојала, па се интелигенција морала са стране додати. Признајући им као значајно достигнуће обезбеђење приватних права, Јовановић је неоправдано окривљавао Србе из Аустрије због занемаривања политичких права.³⁵ Нити су они заузимали такве положаје да су могли учествовати у доношењу крупнијих политичких одлука, нити је стање у Србији било тада такво, да се о значајнијим либералним реформама могло размишљати.

Пред крај уставобранитељског периода, Јовановић тврди да су „немачкари” у очима либерала изгледали као назадњаци, нису одобравали захтеве за слободу штампе и народну скупштину.³⁶ Када је реч о политичким схватањима и односу према либерализму, Јовановић је Србе из Аустрије непре-

³⁴ Слободан Јовановић, „Немачкари”, 515.

³⁵ Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада (1838–1858)*, Београд 1925, 3.

³⁶ Слободан Јовановић, „Немачкари”, 514.

ведно оценио, превидевши да су прве либералне идеје у Србији заступали управо неки од „немачкара”, и пре уставобранитељског времена, а и пре саме појаве либерала у Србији. На место уредника званичних *Новина србских* постављен је 1. јула 1841. године Павле Арс. Поповић, једини кандидат који се јавио на три пута објављени оглас.³⁷ У пријави на конкурс нагласио је да је слобода штампе неопходан услов и за њен квалитет и за остварење оне улоге коју штампа треба да има. Без слободе штампе, новине, а поготову политичке новине, у садашњем свету и нису новине и не могу имати никакве вредности.³⁸ Ни Јовану Стерији Поповићу, Атанасију Николићу, Константину Богдановићу, Димитрију Матићу, који су у Србији заузимали високе чиновничке и друге положаје не може оспорити да су по својим политичким погледима били либерали.³⁹

По мишљењу једног савременог историчара Кнежевине Србије, Радоша Љушића, Срби из Аустрије постали су рано непопуларни у народу због свог понашања и слабог образовања, а и кнежевог фаворизовања оних који су се нашли у његовој канцеларији, па су их погрдно називали „иностранци”, „немачкари” и „швабурија”. Разлози томе су двојаки: прво, представљали су сметњу, нарочито млађем нараштају у земљи да брже дође до службе, а друго, што се у борби против опозиције кнез Милош ослањао на њих.

Није прихватљива тврдња да су у Србију долазили необразовани људи, нарочито када се има у виду тадашње стање образовања у Србији и готово потпуна неписменост становништва, које је тада тешко било способно да цени степен чиновничког образовања. Друго, млађи нараштај који је могао да заузме места у управи и судству био је још врло далеко од образовања потребног за те положаје. Чим су „отечествени синови” постигли потребно образовање заузели су и одговарајућа места, о чему Љушић наводи податке на истој страници.⁴⁰

* * *

О улози Срба из Монархије у изградњи српске државе у првој половини XIX века и односу Срба из Србије и оних из Аустрије, међу млађим савременим историчарима највећу пажњу посветили су Петар В. Крестић и Радомир Ј. Поповић.⁴¹

³⁷ Павле Арс. Поповић постављен је на место уредника *Новина србских*, али његов предлог о слободи штампе није прихваћен. Љубомирка Кркљуш, *Павле Арс. Поповић (1812–1849): Стеријин критичар, њавник, новинар*, Нови Сад 2022, 30–35.

³⁸ Државни архив Србије, *Министарство њравосудија и ѡросвешћенија*, 1842, II, 37.

³⁹ Бранко Бешлин, *Европски ушцији на српски либерализам у XIX веку*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад 2005, 220; Љубомирка Кркљуш, *Конституцијин Бојдановић (1811–1854)*, Матица српска, Нови Сад 2018, 18–19.

⁴⁰ Радош Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1839*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2004, 256.

⁴¹ Петар Крестић, „’Швабе’ или ’немачкари’ у *Србским народним новинама* Теодора Павловића”, *Зборник Матице српске за историју* 49 (1994), 31–43; Петар В. Крестић, *Пречани и Шумагинци, Теодор Павловић и „Србске народне новине” о Кнежевини Србији (1838–1848)*, Историјски институт САНУ и Матица српска, Београд – Нови Сад 1996; Радомир Ј. Поповић, „Срби из Јужне Угарске и обнова нововековне српске државе у првој половини 19. века”, *Лейпциг Матице српске*, год. 190, књ. 493, св. 6 (јун 2014), 866–881.

Током својих истраживања Петар Крестић је запазио да је у богатој историографској књижевности о српској држави у XIX веку релативно мало и недовољно пажње посвећено питању односу Срба из Србије према Србима из Аустрије. Оценивши да се ради не само о занимљивом проблему, него и о једном од најзначајнијих чинилаца унутрашње нестабилности Србије, посветио му је одговарајућу пажњу, пратећи и анализирајући писање *Сербских народних новина* које је у Пешти издавао Теодор Павловић. Павловићеве новине биле су једине политичке новине код Срба у Хабзбуршкој монархији и као такве, имале су велики утицај на развитак политичког мишљења код читалаца. Шириле су дух панславизма и, што је још значајније, осећај блискости и повезаности са Србима ван Монархије – у Србији, Босни и Херцеговини, Црној Гори и другим крајевима насељеним истородним народом.

Сербске народне новине будно су пратиле и бележиле промене у Србији, коментарисале поједине догађаје, критиковале или хвалиле поступке актуелних власти у Србији, пружале им подршку или писале против њих. Време излажења *Сербских народних новина* поклапало се највећим делом с временом уставобранитељског режима, временом када су Срби из Аустрије чинили највећи део чиновничког апарата Кнежевине Србије.⁴² Тако су представљале и прворазредни извор за проучавање тог важног питања – односа између двају делова српског народа.

Крестић је у свом раду указао нарочито на противречан и променљив однос према Србима из Аустрије, који је у највећој мери зависио од политичких сукоба у Србији, резултата династичког преврата, што је снажно узбуркало политички живот у Србији. Срби из Аустрије су се невољно нашли у њиховом центру, осуђивани као присталице Обреновића, с обзиром на то да је велики број добио чиновничка звања за време владавине Обреновића. С друге стране, у уставобранитељском периоду, они нису били мање потребни у изграђивању и раду државног апарата.

Из прецизних података које је Крестић навео види се разноврсност, број и значај свих оних државних звања која су Срби из Аустрије заузимали, токови њихових каријера и животних путева. Били су кнежеви дипломатски представници, саветници, први секретари Кнежеве канцеларије, главни секретари Совјета, начелници министарстава, управитељи школа, професори, учитељи, свештеници, инжењери, лекари, канцеларијски чиновници.⁴³

Наведени су и примери који показују да боравак у Србији за многе Србе из Аустрије није испунио њихова очекивања, нису успевали да се прилагоде приликама које су се умногоме разликовале од оних у Монархији. Сматрајући да као појединци неће моћи допринети позитивним променама, разочарани су напуштали земљу.

Већи број је успевао да се уклопи у нову средину, примао српско држављанство, прилагодио се новом окружењу и другачијим обичајима. Крестић наглашава да су утицаји били међусобни и обострани и да је присуство Срба

⁴² Петар Крестић, „’Швабе’ или ’немачкари’ у *Сербским народним новинама* Теодора Павловића”, 31–32.

⁴³ Исто, 34.

„из прека” допринело и убрзанијем току европеизације оријенталним духом прожете Србије.⁴⁴

Пратећи однос према Србима из Аустрије Крестић је утврдио да се он мењао и најчешће непосредно зависио од односа снага двеју страна – уставобранитеља и обреновићеваца, смена припадника двеју династија на престолу и њихових присталица. Ни савременицима није било лако да их схвате и прихвате – Теодору Павловићу, који је искрено тежио слози Срба ма где се налазили, било је тешко да сагледа и разуме узроке сукоба.

У Србији се током овог периода нису мењале само политичке прилике, него и социјална структура и степен образовања становништва, што је такође утицало на однос према „пречанима”. Стасале су генерације школованих „отечествених синова” што је смањило потребу за образованим људима са стране.⁴⁵

Радомир Ј. Поповић је писао о учешћу Срба из Јужне Угарске у обнови нововековне српске државе, почев од самог почетка – од 1804. године па до 1858. године, Светоандрејске скупштине, када се десила не само династичка смена, него и промена политичких генерација.

Судбина Срба из Јужне Угарске пратила је политичке промене које су се дешавале у времену од 1838. до 1858. године. И Радомир Ј. Поповић је узроке негативних ставова према њима видео у првом реду у политичким разлозима. С обзиром на то да су Срби из Јужне Угарске били у највећем броју постављени од стране кнеза Милоша, а и кнеза Михаила, сматрани су за присталице Обреновића, па су после династичке промене 1842. године као „странци” у служби у Србији отпуштани или су сами напустили Србију.⁴⁶ После пензионисања њиховог највећег противника, Томе Вучића, „ослабио је интензитет кампање против Срба из Угарске који су у Србији погрдно називани *немачкарима*, *ирекобарцима*, *Швабама* и *Швабуријом*. Након повратка кнеза Милоша дошло је до масовног отпуштања или пензионисања чиновника присталица уставобранитељског режима, чиме је питање пречана у служби у Кнежевини Србији престало да буде политичко питање”.⁴⁷

Петар Крестић је своје истраживање завршио закључком: „Борба против ’шваба’, која је у суштини била социјалног и политичког карактера, прерасла је у борбу против ’пречанског’ културтрегерства, добила је вид борбе покрајинских супротности, повремено је попримала особине сукобљавања двају међусобно супротстављених менталитета и различитих култура, а неповољно је утицала и на међусобне односе Срба с ове и са оне стране Саве и Дунава, јер је подгревала партикуларну свест ’пречана’ и Србијанаца, чиме је растакала духовно јединство српског народа. Једном распаљена, та борба дуго је тињала и за собом остављала само неповољне последице по целину националних интереса”.⁴⁸

⁴⁴ Исто, 34–35.

⁴⁵ Исто, 36–40.

⁴⁶ Радомир Ј. Поповић, н. д., 881.

⁴⁷ Исто, 882.

⁴⁸ Петар Крестић, „’Швабе’ или ’немачкари’ у *Сербским народним новинама* Теодора Павловића”, 42.

* * *

Ипак, солидарност и јединство националног интереса између делова српског народа са ове и са оне стране показали су се у време Српског народног покрета 1848. Навешћемо како су сами Срби, учесници у Српском народном покрету, који су прогласили Српску Војводину на Мајској скупштини себе називали, када се радило о контактима са другим Србима, како су о њима говорили Срби из Кнежевине, који су масовно, као добровољци учествовали у борбама под командом Стевана Книћанина и како су о њима говорили државници у Кнежевини Србији, која је Покрет свесрдно помагала, не само војно, него и материјално.

Сачуван је велики број писама Илије Гарашанина из времена Српског народног покрета, упућених Стевану Книћанину, патријарху Јосифу Рајачићу, Ђорђу Стратимировићу, кнезу Александру Карађорђевићу, Стефану Стефановићу, Авраму Петронијевићу Стојану Симићу, окружним начелницима и бројним војним и цивилним чиновницима који су се старали о помоћи Покрету.

О Србима у Јужној Угарској Гарашанин је доследно говорио као о „оностраним Србима”, а Срби у Кнежевини били су „овострани”. Одувек, а што се упечатљиво показало у овим тешким тренуцима борбе, био је то један народ, подељен само рекама, називом који је означавао само физичку раздвојеност!⁴⁹

Када је у јесен 1848. године дошло до спора и сукоба око највише војне власти између Ђорђа Стратимировића и Главног одбора и патријарха, обојица су потражила савезника и подршку у влади Кнежевине Србије.⁵⁰ У писму које су министар иностраних послова Аврам Петронијевић и председник Савета Стефан Стефановић 19. септембра 1848. упутили Стратимировићу исказани су јасно и сажето ставови српске владе о српском покрету 1848, о Аустрији и Мађарској, о политици Србије и њеним интересима. Срби су имали пуну подршку Кнежевине Србије, пружена им је свесрдна и свестрана помоћ. Указују на неопходност слоге и препоручују Стратимировићу да се без поговора подреди патријарху.⁵¹

Борећи се за своју националну и грађанску равноправност, Срби у Јужној Угарској били су свесни да би то тешко могли постићи без помоћи, „оностраних” Срба, свог народа из Кнежевине Србије. Павле Арс. Поповић који је у то време у Београду уређивао *Новине Чийшалиција београдској*, објавио је у њима низ чланака о догађајима у Војводини, изражавао солидарност српског народа у Кнежевини „оностраној браћи”. Боравећи у Београду, Поповић, Србин из Башаида је сада свој народ гледао на другој страни и бодро га да истраје у борби!⁵²

⁴⁹ *Прејиска Илије Гарашанина, Књига I, 1839–1849*, Научна књига, Београд 1950, 140, 144, 146–147, 151–152, 155, 157, 159–160, 165, 170–171, 174, 197, 221, 226, 265, 280, 293, 298, 301–302, 320–322, 324, 328–330.

⁵⁰ Љубомирка Кркљуш, *Средишњи орђани власији у Српској Војводини 1848–1849*, Матица српска, Нови Сад 2013, 86.

⁵¹ „Прилози за повесницу српског народног покрета г. 1848”, *Српски летопис за годину 1866*, година XI, књига 111 (1867), 203–207.

⁵² „Утеха војујућим оностраним Србима”, *Новине Чийшалиција београдској*, бр. 54, 31. децембра 1848.

Светозар Милетић, трибун и неоспорни вођа српског народа у другој половини XIX века увек је о српском народу у Јужној Угарској говорио као о „овостраном Српству”. Већ у знаменитом Туцинданском чланку Милетић је кратко и језгровито одредио значење појма Војводина: „Војводство – то значи биће политично народа српског с ове стране”.⁵³ Милетић би вероватно био прилично изненађен и збуњен када би у раду једног савременог историчара прочитао да су он, Јован Ђорђевић, Јован Суботић и Јаков Игњатовић постали „симбол за елиту Срба Пречана”.⁵⁴

* * *

Било би неоправдано и недопустиво без резерве доносити неке закључке о овој појави, који се, ипак, тврдоглаво намећу. Тешко је, без зебње, прочитати интервју с једним од аутора књиге *Пречански Срби у Великом рајћу 1914–1918*, након њене промоције одржане у просторијама Средишње библиотеке Срба у Хрватској 9. маја 2019. године.

На питање новинара: „У којој је мери формирање Краљевине СХС било на корист Србима из Србије, Србима Пречанима и Хрватима, да се задржимо на ове три заједнице?”, аутор је одговорио: „Корист је била велика, али бојим се да *елиџе сва три народа* (подв. Љ. К.) нису до краја искористиле прилику за јачу и бољу интеграцију већ, нажалост, за политичке сукобе и расправе које ће на крају довести до трагедија током читавог 20. века. Проблеми које је Краљевина СХС наследила од Монархије нису били лако решиви ни у заједници која је функционисала вековима као мултинационална у далеко стабилнијим околностима. Стога се о 1918. мора разговарати на нов начин и хладне главе, иначе се вртимо у зачараном кругу”.⁵⁵

Приликом промоције књиге *Пречански Срби у Великом рајћу 1914–1918*. један од аутора нагласио је да су Срби пречани с подручја Хрватске, БиХ и Војводине важна тема српске историографије, истичући да су истраживања о историји Срба у Царевини почела пре осам година и да је закључак да су били у неповољном положају.⁵⁶

Име Пречански Срби коришћено је на истом порталу, још једном приликом, не поводом историјских датума, него савремених прилика и односа. На Порталу Новости Српског националног вијећа у Хрватској објављен је текст *Књиџа која се враћа*, поводом представљања књиге Чедомира Вишњића *Глас са границе* (СКД „Просвјета”, 2020) у склопу „Дана српске културе”.

⁵³ „На Туцин дан 1860”, у: Светозар Милетић, *Изабрани чланци* (прир. Мирослав Јерков), Штампарија „Јовановић и Богданов”, Нови Сад 1939, 24–27.

⁵⁴ Горан Васин, „Између Пеште и Беча – српска државост [sic] у Хабзбуршкој монархији 1790–1861”, *Српске студије* VIII, 8 (2017), 42.

⁵⁵ Nenad Jovanović, *Intervju* 08/01/2019, Goran Vasin, *Procesi iz 1918. doveli su do 1945.* Доступно на: <https://www.portalnovosti.com/goran-vasin-procesi-iz-1918-doveli-su-do-1945>.

⁵⁶ Доступно на: <https://www.portalnovosti.com/predstavljana-knjiga-precanski-srbi-u-velikom-ratu-1914-1918>. Тешко је разумљива изјава једног од аутора, Г. Васина да је проучавање историје Срба у царевини започело пре осам година, дакле 2011, занемарујући притом резултате истраживања бројних историчара који су проучавали историју Срба у Хабзбуршкој монархији и објавили импозантан број радова. Претпостављамо да је у питању непрецизност извештача и да се мислило на историју Срба у Хабзбуршкој монархији у време рата 1914–1918. године, што је била тема представљене књиге.

16. децембра 2020. Књига, по речима Ђорђа Матића који ју је представио „тематизира свијет пречанских Срба”.⁵⁷

Представљајући Вишњићеву књигу Матић је истакао: „Најбоље је приказао проблеме и неразумијевање између Пречана, прије свега Срба из Хрватске, те Срба из Србије, истичући да је то велики и непревазилазан проблем као и однос Хрвата и Срба. То је једна од најрадикалнијих књига у задњих 39 година којој ћемо се враћати чак и кад друге буду заборављене, јасно ако нас буде – подвукао је Матић на крају излагања”.

Корисно би било подсетити и на то када је и ко у скорој прошлости користио термин Пречани. Почетком тридесетих година XX века Хрвати покрећу иницијативу за реорганизацију државе. Група хрватских интелектуалаца упутила је српским интелектуалцима из Војводине позив да се придруже, где, између осталог стоји: „Треба бити начисту у томе да међу Хрватима и Пречанима уопће, може бити нијанса у социјалном погледу, али у питању њихове домовине и њезина положаја у заједници нема разлика, а неоспорна је чињеница да др Мачек представља данас све Хрвате и велику већину Пречана, јер је носилац њихових захтјева”. Чедомир Попов је у том позиву видео јасну намеру да се начини подела српског народа на Србијанце и пречане. „Ови последњи би били ’мост између истока и запада Југославије’ што неодољиво подсећа на данас често употребљавану паролу о Војводини као мосту између Србије и Европе”.⁵⁸

Тешко је уочити било какву подударност између времена у којем су корени овог појма, друштва и државе у којем је настао, свих оних комплексних разлога који су довели до супротстављања двају делова припадника српског народа и данашњег времена, што би оправдало тако упадљиво васкрсавање једне специфичне ознаке која у данашње време нема никакав оправдан смисао.

Име Пречани не означава појам који би данас имао било какво природно и логично објашњење – пречанима своје претке називају историчари који живе и раде у Војводини. А употреба тог назива за Србе који су живели у Аустрији, у Јужној Угарској, у данашњој Војводини нема никаквог смисла у савремено доба, када се пише њихова историја.

Таквим различитим именима којима се означава српски народ у појединим областима где живи и где је живео, а данас и у различитим државама, не у обичном говору, него у научним радовима може имати само једну сврху – да се међу деловима српског народа створе и нагласе разлике. У овом случају то се чини коришћењем потпуно неприкладног средства – термина који нема ни елементарну логичку основу, изразито везаним за једно друго, давно време, другу територију и друге прилике. О овој појави може се само поновити закључак да се ради о намери да се подгрева партикуларна свест „пречана” и Србијанаца, чиме се растаче духовно јединство српског народа, што може имати само неповољне последице по целину националних интереса.⁵⁹

⁵⁷ Доступно на: <https://www.portalnovosti.com/knjiga-koja-se-vraca>.

⁵⁸ Чедомир Попов, *Велика Србија: Сиварносий и мий*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад 2007, 239–240.

⁵⁹ Петар Крстић, „’Швабе’ или ’немачкари’ у *Сербским народним новинама* Теодора Павловића”, 42.

* * *

Покушаји поделе српског народа се у последње време поред народносног, веома интензивно предузимају и на једном другом пољу – државноправном, тако што се наглашава да је Војводина имала аутономију за време постојања Хабзбуршке монархије и да је Војводство Србија и Тамишки Банат, административна област формирана крајем 1849. године, имало статус круновине.

У историографији су о том статусу постојала различита мишљења. Исцрпан и прецизан преглед различитих погледа о државноправном статусу Војводства Србије и Тамишког Баната дао је у свом чланку Василије Ђ. Крестић.⁶⁰ Уочљиво је да је у српској историјској науци највећи број историчара сматрао да Војводство Србија и Тамишки Банат није било круновина, него административна област, као што је то у царском патенту којим је основано било и утврђено.

О том се предмету дуго није писало, па је такво мишљење већине историчара остало у науци и преовлађујуће. У последње време положај Војводине је, нажалост не из научних разлога, постао актуелан, па су се најпре у политичким, а не и научним круговима јавила мишљења о постојању аутономије Војводине у време Хабзбуршке монархије. Пошто је та тврдња сасвим очигледно била нетачна и неприхватљива, појављују се у све већем броју текстови у којима се тврди да је Војводство Србија и Тамишки Банат имало статус круновине, што је у Аустрији подразумевало постојање одређеног историјског и државноправног индивидуалитета и одговарајућих аутономних права, заснованих на историјским темељима уређења сваке аустријске крунске земље.

С обзиром на потпуни преглед ставова српске историјске науке о овом питању које је дао Василије Ђ. Крестић, подсетићемо само на основне чињенице о Српској Војводини, о Војводству Србији и Тамишком Банату и њиховом државноправном статусу и на то шта су о том, за Србе у Хабзбуршкој монархији судбинском питању, мислили савременици.

Као једини меродаван извор и доказ навешћемо аустријске прописе који су регулисали правни положај српског народа и територија на којима је обитавао – уставноправне акте који су утврђивали и настанак и статус Војводства Србије и Тамишког Баната, као и прописани начин коришћења појма „круновина” у бројним нормативним актима.

* * *

Српска Војводовина проглашена на Мајској скупштини 1848. године, која је фактички постојала нешто дуже од годину дана, изградивши и своју организацију власти, није била призната. Призната су крајем 1848. године само достојанства патријарха и војводе, али не и територија и организација власти.⁶¹

У Уставу који је цар Фрања Јосиф октроисао 4. марта 1949. године Српска Војводина није била поменута међу набројаним крунским земљама.

⁶⁰ Василије Ђ. Крестић, „Војводство Србија и Тамишки Банат није било круновина”, *Зборник Мајнице српске за историју* 106 (2022), 19–32.

⁶¹ Љубомирка Кркљуш, *Средишњи орјани власћи у Српској Војводини 1848–1849*, Нови Сад 2013, 291–233.

Положај Војводине био је регулисан параграфима 71, 72 и 75, којима је обећана равноправност свих језика и народности и такво уређење које ће се, ради очувања црквене заједнице ослањати на старе привилегије и на указе најновијега времена. Међу круновинама се помиње Војна граница.⁶²

Одмах после издавања Устава и све до јесени 1849. године, српски представници развили су живу активност и уложили много труда да се Војводина конституише као засебна област, по могућности круновина.⁶³

После мађарског пораза Срби су за Беч изгубили сваки значај, те је аустријска влада одмах почела активно да ради на елиминисању и уништењу српске организације власти која је изграђена после Мајске скупштине.⁶⁴

На предлог Министарског савета од 17. новембра 1849. цар је прогласио оснивање Војводства Србије и Тамишког Баната. У *Пајшенију* издатом 18. новембра, којим је основано, о Војводству се говори као „управној области”, чија је администрација независна од Угарске. Положај и уређење Војводства „биће у складу са § 72 Устава Нашим Патентом од 18. новембра 1849. провизорно утврђен, а коначно уређење његових прилика а особито коначно решење о уједињењу ове области са неком другом круновином биће донето у складу са уставом”. Такво стање је потрајало до 27. децембра 1860. године, када је Војводство царском одлуком поново припојено Угарској.⁶⁵

У свом прецизном прегледу географских, статистичких и топографских прилика Аустрије навео је Лудвиг Хојфлер списак свих земаља царевине. Набројавши круновине, списак је завршио навођењем (као 21. на списку): „Осим ових круновина је и управна област Војводство Србија и Тамишки Банат саставни део царства”.⁶⁶

Проглашење Војводства није испунило српска очекивања ни у погледу територије коју је обухватало, ни у погледу његове организације, јер Војводство није било ни аутономно ни српско. Границе Војводства биле су тако повучене да су етнички односи у њему били неповољни за Србе, који у Војводству нису имали ни релативну већину.⁶⁷

Када је о аутономији реч, треба напоменути да је цар 31. децембра 1851. године издао *Пајшениј* (*Silvesterpatent*) којим је октроисани *Марјшовски устѡв* укинут. Истог дана донетим актом „постављене су *Основе за орјанско уређење у круновинама аусѡријској царсѡва*, које су важиле и за Угарску и

⁶² S. Werni, *Die Wojwodina 1848–1860 als nationales und staatsrechtliches Problem*, Wien 1981, 49–50.

⁶³ Љубомирка Кркљуш, „О правном положају Срба у Јужној Угарској – стварност, жеље и контроверзе”, *Зборник Мајнице српске за историју* 98 (2018), 49–51.

⁶⁴ Љубомирка Кркљуш, *Средишњи орјани власѡи у Српској Војводини 1848–1849*, 363–388.

⁶⁵ A. Stojackovics, *Über die staatsrechtlichen Verhältnisse der Serben in der Wojwodina*, Temesvar 1860, 36.

⁶⁶ L. Ritter von Heufler, *Österreich und seine Kronländer, Ein geografischer Versuch*, Wien 1854–1856, 9.

⁶⁷ Према попису становништва из 1850/51. године у Војводству Србији и Тамишком Банату био је укупно 1.426.221 становник, а од тога 397.459 Румуна, 335.080 Немаца 321.110 Срба, 221.845 Мађара, затим Буњевци, Шокци, Словаци, Чеси, Бугари, Јевреји, Цигани, Русини, Грци и Цинцари (*Tafeln der Statistik der Oesterreichischen Monarchie, Neue Folge, I Band, Wien 1856*; H. Haselsteiner, *Die Serben und der Ausgleich, zur politischen und staatsrechtlichen Stellung der Serben Südungarns in den Jahren 1860–1867*, Wien–Köln–Graz 1967, 25).

чиниле организациони темељ једне *сврхоо центрилизоване*, поново као *ајсолутна монархија уређене јединствене* [унитарне] *државе*”.⁶⁸

„Збрисане су све повијесне ревиндикације и привилегије. Што се тиче Угарске, образложено је да је она свргавањем Фрање Јосипа проиграла свој устав; чим је ликвидирана Угарска, зацијело није могла постојати никаква друга држава ни покрајина; чак је и Хрватска, која је династији била лојална од почетка до краја, изгубила свој сабор, локалну самоуправу и територијални интегритет. Аустријско је Царство постало, први и последњи пут, тотално унитарна држава”.⁶⁹

Имајући све то у виду тешко је претпоставити да је, у ситуацији када су своја права изгубиле старе аустријске круновине, та права добила једна нова, привремено организована област, као што је било Војводство Србија и Тамишки Банат.

Време апсолутизма у целој Хабзбуршкој монархији било је време великих промена у свим сферама државног и друштвеног живота. Било је неопходно прилагођавање новим друштвеним и економским условима, насталим после револуционарне 1848. године и укидања феудализма – у управи, судству и законодавству, као и у другим областима. Два су постигнућа револуционарне ере опстала – укидање кметства и једнакост грађана пред законом. Начело националне равноправности није поменуто у тада доношеним актима.⁷⁰

Незадовољство које је током тзв. Бахове диктатуре јачало, неуспешни спољнополитички потези и тешка финансијска ситуација у којој се држава нашла, навели су цара Фрању Јосифа да предузме кораке на преуређењу Монархије. Од маја до септембра 1860. године заседало је Појачано (проширено) царевинско веће.⁷¹ У расправама вођеним на седницама Појачаног царевинског већа било је речи и о положају Војводства. О томе је говорио А. Мочоњи⁷² износећи ставове о правима народности у Угарској и у целој Царевини и о основама преуређења државе. Реформа треба да се заснива на потпуној равноправности свих народности, тако што би све јединице у држави, од најмање ка већима, требало да буду организоване према народности већине становништва. Примена принципа историјско-политичке индивидуалности земаља, који предлаже већина чланова Појачаног царевинског већа довешће у питање опстанак Војводства Србије и Тамишког Баната.⁷³

⁶⁸ *Grundsätze für organische Einrichtungen in den Ländern des österreichischen Kaiserstaates* (Ernst Hellbling, *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, Springer-Verlag, Wien 1956, 355.

⁶⁹ А. Ј. Р. Тейлор, *Хабзбуршка монархија 1809–1918*, Посебна издања: Знанје, Загреб 1990, 107.

⁷⁰ *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Band III, 2. Teil, Wien 1980, 999.

⁷¹ Ernst Hellbling, н. д., 356–360.

⁷² Андраш Мочоњи (Andrei Mocioni, 1812–1880) био је подбележник Торонталске жупаније. Оженио се 1859. године кћерком Петра Чарнојевића Лауром. Био је члан Царевинског већа, предлагао је преуређење Аустријске монархије у федеративну државу на националном принципу, залагао се за прикључење Баната Ердељу, учествовао је у преговорима са Карловачком митрополијом приликом настанка Сибинске митрополије, издавао је политички лист *Albina* у Бечу. Вид.: Кристиан Јерић, „Национално питање на Угарском сабору од 1861. до 1868. године”, *Зборник Мајнице српске за историју* 90 (2014), 80.

⁷³ *Verhandlungen des österreichischen verstärkten Reichsrates 1860. Nach den stenographischen Berichten*, Zweiter Band, Wien 1860, 100.

Круновине су у Хабзбуршкој монархији биле историјске земље које су током векова разним путевима улазиле у Аустријску царевину, најчешће у облику персоналне уније. С обзиром на време и начин постанка тих земаља, у термину круновина јасно се очитује првобитно патримонијално схватање владалачког права – државна територија припада круни, па је владалац, у складу с рангом појединих територија које су долазиле под његову власт проширивао и своју титулатуру. У склопу државе те су земље задржавале одређена самоуправна права. Тако је принцип историјско-политичке индивидуалности ушао и у аустријску уставноправну науку. У Појачаном царевинском већу 1860. године он је истицан као темељ могуће реорганизације државе у правцу федерализма.

О основима на којима би требало организовати државу и о положају српског народа говорио је на Деветнаестој седници 26. септембра епископ темишварски Самуило Маширевић. У свом опширном излагању навео је да и српски народ има историјска права – повластице садржане у царским привилегијама: право на сопствену територију, унутрашњу управу под сопственим магистратима и потчињеност непосредно владалачкој власти, те је *садашња ујравна обласи* (подв. Љ. К.) заснована на тим историјским правима. Закључио је предлогом да се територија Војводства Србије и Тамишког Баната прогласи за посебну круновину, а одлуку о „*овом још ошвореном ишћању*” (подв. Љ. К.) препусти земаљском сабору, односно земаљском заступништву Војводства Србије и Тамишког Баната.⁷⁴

Према томе, Војводство Србија и Тамишки Банат било је у јесен 1860. године управна област, а питање његовог статуса још отворено.

Недуго после заседања Појачаног царевинског већа питање Војводства Србије и Тамишког Баната било је решено, не тиме што би било проглашено за круновину, него тако што је укинута. У склопу уступака Угарској објављено је 27. децембра царско ручно писмо о укидању Војводства Србије и Тамишког Баната и његовом присаједињењу Угарској, са изузетком Илочког и Румског среза који су припојени Хрватској.

Као што је посебна управна област Војводство Србија и Тамишки Банат била основана 1849. године, изузета из Мађарске и потчињена непосредно двору из тобожње захвалности због војне подршке коју су Срби пружили двору током 1848. и 1849. године, тако је и сада, без споразума и сагласности Срба враћена Угарској и успостављен интегритет угарских земаља.⁷⁵

* * *

Подсетићемо на то шта су о Војводству мислили савременици и, после неколико деценија, они који су о томе тада писали. Познато је Милетићево тумачење и мотива установљења Војводства и његовог карактера: „После рата добисмо ми оно за награду, што Мађари за каштигу, најпре опадно

⁷⁴ *Verhandlungen...* 97.

⁷⁵ H. Haselsteiner, *Die Serben und der Ausgleich...* 11–12; “Zur südslawischen Problematik des österreichisch-ungarischen Ausgleiches, Die Donaumonarchie und die südslawische Frage von 1848 bis 1918”, *Erstes österreichisch-jugoslawisches Historikertreffen, Gössing 1976*, Wien 1978, 48.

стање, па онда апсолутно стање, стегу, прекомерне терете. Битка на Солферино раскиде ланце Бахове системе.

Године 1860 дахнуше народи душом, терети остадоше исти, али реч слободнија беше. Какви беху први гласови народа, који после толико година први пут проговорити о боловима својим олакшати смедоше? Срби не пре-стадоше тражити Војводину, коју под Бахом тек о имену имадоше. Мађари им одговорише: 'Дајте, да најпре извојујемо повратак земаљског устава, засад и ми ништа немамо, не можемо вам дакле ништа ни дати'".⁷⁶

Милетић је у једном свом чланку који се односио на Војводство Србију и Тамишки Банат и његов статус, који је тада још увек био привремен и отворен, писао о српским надама да би се он можда могао променити и већа права добити Октобарском дипломом и Фебруарским патентом. Постојећу област помиње као „српско назови-Војводство”.⁷⁷

Милутин Јакшић цитирао је шта је Милетић једном рекао о Војводству: „Остварена Војводина била је монструм и Милетић је после њена укидања желео да испадне око које за њом заплаче”. Навео је притом и своје мишљење: „Идеал: Војводина, снагом Срба Војвођана није се могао остварити, а туђом помоћу, помоћу Беча, задобивена, није имала никакве вредности”.⁷⁸

* * *

За своје тврдње да је Војводство Србија и Тамишки Банат имало статус круновине, аутори двотомне историје Срба у Хабзбуршкој монархији истичу као најбитнији, темељни основ те своје квалификације Војводства аргумент, који се мора одбацити јер полази од погрешне претпоставке – да су уставноправни акти о његовом оснивању у супротности са прописима који су касније издавани: „У Патенту којим је основано, Војводство није експлицитно означено круновином, већ управном облашћу и делом земље (*Verwaltungsgebiet* и *Landsteil*), али се већ у првим царским законима који су се односили на ову територију, издатим почетком 1850. године званично водило као круновина”.⁷⁹

Једна од свакако најупечатљивијих карактеристика Аустријске царевине као државе, дуговечне, врло комплексне и сложене структуре, којом се у дугом периоду њеног постојања владало апсолутистички и централистички, свакако је прецизно и педантно, до најмањих ситница уређена и прописима детаљно регулисана организација и систем власти, у свим њиховим сегментима.

Није спорно да се у многим правним прописима који су у великом броју доношени у време Баховог апсолутизма Војводство помиње међу крунови-

⁷⁶ Светозар Милетић, „Срби и Мађари”, *Сабрани сјиси* II/1, Београд 1999, 492.

⁷⁷ Светозар Милетић, „Српско војводство и Октобарско-фебруарски устав”, *Сабрани сјиси* I, Београд 1999, 387.

⁷⁸ Милутин Јакшић, „Декаденција српског народа у Војводини”, *Летопис Мајице српске*, књ. 335, (св. за март 1933), 241.

⁷⁹ Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији од 1526. до 1918.*, I, Нови Сад 2016, 455; Дејан Микавица, *Историја идеје о држави и аутономији њречанских Срба*, Нови Сад 2005, 39–57, 59; „Српска државност у Хабзбуршкој монархији 1861–1914”, *Српске сјугице* 8 (2017), 55–70.

нама, али се та околност тешко може сматрати меродавном у погледу његовог државноправног статуса. После укидања феудализма дошло је до великих промена, тако рећи у свим сферама политичког, привредног, друштвеног и приватног живота и те промене регулисане су путем огромног броја различитих прописа: патената, уредаба и наредаба – о управи, финансијама (порезима, таксама, царинама) и другим деловима државног организма и разним областима.

У неким прописима су се изричито набрајале покрајине на које се они односе, па се у њима Војводство наводи као управна област. Међутим, већина ових прописа важила је за све управне јединице, врло различитог порекла и ранга које су чиниле Монархију, па се о њима говори најчешће као земљама (*Land, Länder*) или круновинама (*Kronland, Kronländer*). Тако је термин „круновина” био технички термин за административну јединицу, који је означавао земљу, област, провинцију.

Међу актима којима је уведен апсолутизам био је и *Основ за ортанско уређење у круновинама аустријске царевине* који је цар донео 31. децембра 1851. године, и у чијем првом члану стоји: „Земље уједињене са аустријским царством под старим историјским или новим називима чине неодвојиви део аустријске царске наследне монархије”. Други члан гласи: „Назив ’круновина’ биће у службеном језику коришћен само као *ојшџа ознака* (подв. Љ. К.), а при посебном помену неке земље користиће се увек њен сопствени назив и ознака ранга”.⁸⁰

* * *

Један новији рад немачког историчара Конрада Клевинга дао је сажето тумачење питања правног статуса Војводства. Битан чинилац биле су намере аустријског двора које су требале да буду остварене оснивањем Војводства Србије и Тамишког Баната, а које су од почетка биле неискрене. Та концептуална нејасноћа показала се већ у оном основном: ознака Војводства у Патенту 18. новембра као провизорне управне области није била само детаљ. Напротив, она је јасно обелоданила да се избегава утврђивање коначног државноправног статуса. То ће се показати као сметња да се уведе ваљан административни систем и трајно обезбеди опстанак нове провинције. Непотпуност овог подухвата и недовољно јасни погледи бечких актера на слику управног подручја, симболично су се показали и у недоследној примени званичне ознаке провинције, изузев у владаревој титулатури.⁸¹

Имајући све то у виду, остаје нејасно из којих је разлога питање статуса Војводства Србије и Тамишког Баната побудило такав интерес и труд историчара – стотине исписаних страница где се „круновина” помиње као рефрен, и тамо где контекст није нужно захтевао да се статус Војводства наглашава.

⁸⁰ E. Bernatzik, *Die österreichische Verfassungsgesetze mit Erläuterungen*, Wien 1911, 210–211.

⁸¹ Konrad Clewing, “Die doppelte Begründung der serbischen Wojwodschafft 1848–1851. Ethnopolitik im Habsburgerreich”, *Südosteuropa, Von vormoderner Vielfalt und nationalstaatlicher Vereinheitlichung*, München 2005, 256.

У последње време јављају се написи где се Војводство проглашава и за аутономно и за државу. У бројним историографским радовима је нажалост присутно недовољно познавање правних појмова и неких општих правних принципа, као што је хијерархија правних алата, што се показало и у радовима о државноправном статусу Срба у Аустрији, односно Војводства Србије и Тамишког Баната. Све се чешће сасвим произвољно и необавезно користи и термин „државност”. Појам „држава” је појам одавно знан и коришћен, јасно дефинисан, који подразумева сасвим одређен садржај, те његова употреба мора бити адекватна. Кад је реч о основним правним појмовима, запањује чињеница да се понегде не разликују појмови устава и статута.

Такво, крајње непрецизно баратање правним појмовима, поред чињеничних грешака кад је реч о самој теми, показује се у тексту који ћемо навести: „Пропустити да се каже како је једно од главних достигнућа те револуције [1848], без обзира на неповољне околности, стварање једне нове југословенске ’државности’ (аутономије), са јасно српским обележјем, одавно пројектоване, дуго жељене, створене већ у једној варијанти с отоманске стране Саве и Дунава, то је исто”. Државност и аутономија није исто (ни с наводницима), а ни положај Кнежевине Србије и Војводства Србије и Тамишког Баната није упоредив, није исти. Није ни Војводство имало јасно српско обележје, сем у имену, што такође није исто.⁸²

У једном другом раду Војводство је изричито проглашено за државу: „Војводина је остала једна од примера несталих, укинутих и угашених српских државица и њен узвишени, историјски смисао потиснут је и искривљен тек после 1918. године и то у држави којој су Срби постали конститутиван народ”.⁸³

* * *

О историји Срба у Аустрији, у Јужној Угарској, данашњој Војводини, много је писано, нарочито о борби Срба за национална права и равноправност, који би били остварени путем политичко-територијалне аутономије. Постоје врло бројни радови, познати су и приступачни и највећим делом су објављени извори и грађа, па су познати и ставови историчара који су се овим питањима бавили и који су, у највећем броју, са малобројним изузецима сагласни и у погледу статуса Војводства Србије и Тамишког Баната. Ако је у досадашњој историографији и било несугласица, оне су најчешће произлазиле из несумњиво, од аустријске владе, намерно недовољно прецизних и јасних формулација акта којим је основано, на које је указао Конрад Клевинг. Према томе, тврдња да је Војводство Србија и Тамишки Банат имало статус круновине се научним разлозима не може оправдати и објаснити, нити одговарајућим доказима потврдити.

Зато је тешко установити који су узроци овако наглашеног, безброј пута подвлаченог исказа да је Војводство Србија и Тамишки Банат имало статус

⁸² Gordana Krivokapić-Jović, „Različiti pristupi istoriji jugoslovenske ideje i države”, *Tokovi istorije* 3–4 (2003), 119.

⁸³ Дејан Микавица, „Војводина у полувековном сећању и памћењу пречанских Срба”, *Лейпциг Мајице српске*, год. 190, књ. 493, св. 6 (2014), 816.

круновине и аутономију. У времену док је оно постојало, времену тоталног унитаризма и централизма, статус круновине није ни аустријским историјским наследним земљама које су га имале од тренутка свог уласка у склоп царевине, обезбеђивао њихова стара аутономна права.

Данас Војводина има аутономију, познато је када је и како она остварена, у којој држави и под каквим условима.

Тврдње о статусу круновине могу послужити само оним политичким групама и појединцима који теже што самосталнијем положају, па на крају и издвајању Војводине из састава српске државе, дајући им, из пера неких историчара, аргумент за њихову тврдњу да је Војводина имала аутономију у Хабзбуршкој монархији, и не само обичну аутономију, него и одређен историјско-политички индивидуалитет. Тиме се и присаједињењу области данашње Војводине Србији 1918. године може дати другачији карактер. Не онај који је тај чин имао – остварења права народâ на самоопредељење, једним демократским путем, својеврсним плебисцитом, него уједињења двеју државних јединица. Онако као што је Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба прогласило све јужнословенске територије срушене Монархије за државу којој се ставило на чело, названу Држава Словенаца, Хрвата и Срба, а Прводецембарски акт сматрало за међународни уговор, а не за присаједињење Краљевини Србији територија побеђене државе насељених јужнословенским народима.

На Великој народној скупштини Срба, Буњеваца и осталих Словена 25. новембра 1918. године, њени учесници су на основу савезничког принципа права на самоопредељење народâ донели одлуку о присаједињењу Краљевини Србији Бачке, Баната и Барање, територија које је ослободила и запосела савезничка војска, а не Војводине. Ње тада није било, коначно остварена и проглашена биће тек после следећег светског рата.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Received: 1. 11. 2023.

Accepted: 11. 11. 2023.

Prof. LJUBOMIRKA KRKLJUŠ, PhD
Matica Srpska
Matica Srpska 1, Novi Sad, Serbia
E-mail: ljkrkljus@sbb.rs

ON THE DIVISIONS OF THE SERBIAN PEOPLE, THEN AND NOW

In the paper, the author indicates some terms, as well as interpretations of historical events that lately appear more and more often in historiographical works. The name “Prečani” is used as a designation for Serbs in former Austria, Southern Hungary, and today’s Vojvodina. The name is used massively and consistently in the works of historians in Vojvodina. The author notes that the name was created as a derogatory term in a different time, in a different environment and circumstances, and concludes that its modern application is neither logical nor justified. The orthography classifies it as colloquial and derogatory, and there is no justification for its use in scientific works. Another issue is the interpretation of the state-legal

character of the Voivodeship of Serbia and Banat of Temeschwar, founded at the end of 1849 as a special temporarily organized administrative area. In Serbian historiography, the majority of writers considered that the Voivodeship of Serbia and Banat of Temeschwar did not have the status of a crown, while some historians from Vojvodina, in addition to using the name “prečani”, also emphatically and often designate the Voivodeship of Serbia and Banat of Temeschwar as a crown. The analysis of Austrian sources, legal acts which determined the status of the Voivodeship clearly demonstrate that it had neither the status of a crown nor autonomy. The duration of Voivodeship of Serbia and Banat of Temeschwar coincides with the time of absolutism in the Habsburg Monarchy. The author points to insufficient knowledge of basic legal terms and principles, which contributes to inadequate interpretation of Austrian legal historical sources. Both – the “prejudiced” and unfounded declaration of the Voivodeship as a Crown and the existence of autonomy deepens provincial differences with arguments that have no scientific basis and justification and contribute to the divisions of the Serbian people.

KEYWORDS: Prečani, Voivodeship of Serbia and Banat of Temeschwar, autonomy, crown property